

ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการสืบสภาพ และการยุบพรรคการเมือง

ตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ

ว่าด้วยพรรคการเมือง พ.ศ. 2560¹

ศรัณย์พร ทองฉิม²

จากการศึกษาปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการสืบสภาพ และการยุบพรรคการเมือง ตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ ว่าด้วยพรรคการเมือง พ.ศ. 2560 มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเป็นมา แนวคิด ทฤษฎี ในการจัดตั้งพรรคการเมือง การสืบสภาพ และการยุบพรรคการเมืองในประเทศไทย ซึ่งทำให้ผู้ศึกษาได้รับความรู้ความเข้าใจว่า ในประเทศที่ปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตย สิทธิและเสรีภาพของพรรคการเมืองเป็นสิทธิเสรีภาพที่ถูกรับรองไว้ตามรัฐธรรมนูญ สำหรับเสรีภาพของพรรคการเมืองนั้น บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการร่วมกันจัดตั้งพรรคการเมืองเพื่อสร้างเจตนารมณ์ทางการเมืองของประชาชนและเพื่อดำเนินกิจกรรมในทางการเมืองให้เป็นไปตามเจตนารมณ์นั้นตามวิถีทางการปกครองระบอบประชาธิปไตยตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญได้ พรรคการเมืองจึงเป็นส่วนหนึ่งในการแสดงออกซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตย รวมถึงการสร้างเจตจำนงทางการเมืองของประชาชนในการดำเนินการตามวัตถุประสงค์ของพรรคการเมือง ตัวพรรคการเมืองนั่นเองก็ย่อมจะต้องมีเสรีภาพในการดำเนินกิจกรรมทางการเมืองของตน ซึ่งเสรีภาพนี้ย่อมครอบคลุมไปถึงบุคคลที่เข้าร่วมพรรคการเมือง ไม่ว่าจะเป็นในฐานะหัวหน้าพรรคการเมือง กรรมการบริหารพรรคการเมือง หรือสมาชิกพรรคการเมือง

อย่างไรก็ตามเพื่อความมั่นคงของการปกครองระบอบประชาธิปไตย การใช้เสรีภาพของพรรคการเมืองย่อมต้องมีขอบเขต จึงจำเป็นต้องมี “กติกา” หรือมาตรการบางประการในการควบคุมให้พรรคการเมืองอยู่ในขอบเขตของระบอบการปกครองตามรัฐธรรมนูญ และมาตรการที่ดีที่สุดคือ “การยุบพรรคการเมือง” เพื่อเป็นกลไกในการป้องกันไม่ให้พรรคการเมืองที่ตั้งขึ้นมานั้นมาทำลายล้างรัฐธรรมนูญหรือระบอบการปกครองตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งนอกจากกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญแล้ว ในปัจจุบันมีกฎหมายที่เกี่ยวกับการจำกัดสิทธิเสรีภาพในการดำเนินกิจกรรมของพรรคการเมืองได้แก่ พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พุทธศักราช 2560

¹บทความนี้เรียบเรียงจากการค้นคว้าอิสระ เรื่อง ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการสืบสภาพ และการยุบพรรคการเมือง ตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ ว่าด้วยพรรคการเมือง พ.ศ. 2560 โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษา คือ รองศาสตราจารย์ ประเสริฐ ตันศิริ และคณะกรรมการสอบ คือ รองศาสตราจารย์ ดร.กัลยา ตันศิริ และ รองศาสตราจารย์ ดร.ปภาศรี บัวสวรรค์

² นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต (ส่วนกลาง) คณะนิติศาสตร์มหาวิทยาลัยรามคำแหง

ในปัจจุบันพรรคการเมืองในประเทศไทยยังคงเผชิญกับปัญหาการยุบพรรคการเมืองอย่างต่อเนื่อง ทำให้มีผลกระทบต่อการพัฒนาพรรคการเมืองของประเทศไทย ต่างจากสถาบันการเมืองของต่างประเทศ ทำให้ประชาชนให้ความสนใจ และมีการแสดงความคิดเห็นกันอย่างมากมายของประชาชน นักกฎหมาย นักวิชาการ

จากการศึกษาการสิ้นสุดสภาพและยุบพรรคการเมืองในประเทศไทย ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ,พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พุทธศักราช 2560 พบประเด็นปัญหาทางกฎหมายที่สำคัญ 3 ประเด็น ดังนี้

1) ปัญหาทางกฎหมายเกี่ยวกับการสิ้นสุดสภาพของพรรคการเมือง

จากการศึกษาบทบัญญัติการสิ้นสุดสภาพพรรคการเมืองตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พุทธศักราช 2560 ตามมาตรา 91 กล่าวคือเมื่อพรรคการเมืองใดปฏิบัติ หรือ ไม่ปฏิบัติตามเงื่อนไขการสิ้นสุดสภาพ ตามมาตรา 91 พรรคการเมืองนั้นไม่อาจอ้างเหตุผลเพื่อพิสูจน์ข้อเท็จจริง รวมทั้งไม่มีบทบัญญัติแห่งกฎหมายให้อำนาจศาลรัฐธรรมนูญมีอำนาจวินิจฉัยข้ออ้างของพรรคการเมืองที่ไม่สามารถปฏิบัติตามเงื่อนไข และเงื่อนไขที่กฎหมายกำหนด ทำให้พรรคการเมืองที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขของกฎหมายการสิ้นสุดสภาพต้องสิ้นสุดสภาพทุกกรณี และการที่มาตรา 91 วรรคท้ายบัญญัติให้ถือว่าการสิ้นสุดสภาพของพรรคการเมืองตามมาตรา 91 เป็นการถูกยุบพรรคการเมืองนั้น ถือว่าเป็นบทลงโทษที่ร้ายแรงมากเกินไป

จึงเห็นว่าเป็นปัญหาทางกฎหมายที่บัญญัติขึ้นเพื่อการแทรกแซงสิทธิและเสรีภาพทางการเมืองของพรรคการเมืองและของประชาชนมากเกินไป ไม่สอดคล้องกับทฤษฎีและตามเจตนารมณ์แห่งรัฐธรรมนูญในการรับรองเสรีภาพในการจัดตั้งพรรคการเมือง

2) ปัญหาทางกฎหมายเกี่ยวกับการยุบพรรคการเมือง

จากการศึกษาบทบัญญัติการยุบพรรคการเมืองตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พุทธศักราช 2560 ตามมาตรา 92 (2) เป็นบทบัญญัติที่มีความคล้ายคลึงกับหลักเกณฑ์การยุบพรรคในสากลประเทศ แต่ด้วยบทกฎหมายของไทยไม่มีความชัดเจน และส่งผลให้ศาลรัฐธรรมนูญต้องมีการตีความด้วยบทกฎหมายเพื่อตัดสินยุบพรรคการเมือง ส่วนอนุมาตรา (3) ตามมาตรา 92 เป็นกฎหมายที่ตราขึ้นตามการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองตามยุคสมัย เป็นกฎหมายที่มีปัญหาในด้านเนื้อหา และในทางปฏิบัติ เนื่องจากคลุมเครือ เกิดข้อสงสัยในวัตถุประสงค์ของกฎหมาย ซึ่งเป็นเหตุไม่ร้ายแรง และมีมากเกินไป

จึงเป็นบทบัญญัติของกฎหมายที่ไม่ส่งเสริมระบบพรรคการเมือง เพราะกำหนดให้มีการยุบพรรคการเมือง ซึ่งการกระทำดังกล่าว บางกรณีไม่สมควรที่จะลงโทษถึงขั้นยุบพรรคการเมือง กล่าวคือ มิได้เป็นเหตุร้ายแรงถึงกับจะเป็นเหตุให้ยุบพรรคการเมือง ซึ่งบทบัญญัติที่ยังมิได้มีความเหมาะสม

3) ปัญหาทางกฎหมายเกี่ยวกับมติการวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญในคดียุบพรรคการเมือง

จากการศึกษาการลงมติในการวินิจฉัยยุบพรรคการเมืองของศาลรัฐธรรมนูญ องค์การวินิจฉัย ความชอบด้วยรัฐธรรมนูญขึ้นอยู่กับระบบกฎหมาย และระบบศาลของแต่ละประเทศ ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ 1 ประเทศที่มีศาลรัฐธรรมนูญการวินิจฉัยยุบพรรคการเมืองก็จะอยู่ในอำนาจของศาลรัฐธรรมนูญ ได้แก่ สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี และประเทศไทย เป็นต้น

กลุ่มที่ 2 ประเทศที่ไม่มีศาลรัฐธรรมนูญ อำนาจวินิจฉัยยุบพรรคการเมืองจะตกอยู่กับฝ่ายบริหาร ได้แก่ สาธารณรัฐฝรั่งเศส เป็นต้น

การลงมติในการวินิจฉัยยุบพรรคการเมืองนั้น พบว่าประเทศไทยใช้เพียงมติเสียงข้างมากธรรมดา คือ มี เพียงคะแนนเสียง 4 ต่อ 3 ก็สามารถสั่งยุบพรรคการเมืองได้ เนื่องจากมาตรา 211 วรรคสอง กำหนดว่า “คำ วินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญให้ถือเสียงข้างมาก เว้นแต่รัฐธรรมนูญจะบัญญัติไว้เป็นอย่างอื่น” องค์คณะของตุลา การศาลรัฐธรรมนูญในการนั่งพิจารณาและวินิจฉัยคำร้อง โดยประกอบด้วยตุลาการศาลรัฐธรรมนูญไม่น้อยกว่า เจ็ดท่าน โดยคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญให้ถือเสียงข้างมาก ซึ่งต่างจากการลงมติของตุลาการรัฐธรรมนูญใน กลุ่มประเทศเดียวกัน ที่ใช้มติเสียงข้างมากเด็ดขาด หรือเสียงข้างมากพิเศษในการสั่งยุบพรรคการเมือง

ตามกรณีปัญหาดังกล่าวข้างต้น จึงจำเป็นต้องศึกษาแนวทางที่เหมาะสมในกรณีที่จะดำเนินกิจกรรมทาง การเมืองของพรรคการเมือง โดยเน้นไปยังปัญหาทางกฎหมายเกี่ยวกับการสิ้นสภาพและการยุบพรรคการเมือง ของประเทศไทยเพื่อหาแนวทางในการกำหนดมาตรการยุบพรรคการเมืองให้มีความสอดคล้องกับหลักสากล และเจตนารมณ์แห่งรัฐธรรมนูญในการจัดตั้งพรรคการเมืองต่อไป

เมื่อพิจารณาแนวคิดและพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พุทธศักราช 2560 ของประเทศไทย ประกอบกับข้อมูลที่ได้จากการศึกษาแล้ว ผู้ศึกษามีความเห็นว่าการปรับปรุง แก้ไข ขกเลิก กฎหมาย ดังต่อไปนี้

1. ปัญหาทางกฎหมายเกี่ยวกับการสิ้นสภาพของพรรคการเมือง เห็นว่าควรให้ยกเลิก แก้ไข ปรับปรุง กฎหมาย ดังนี้

1.1 ขกเลิก อนุมาตรา (1) แห่งมาตรา 90

1.2 เห็นควรแก้ไข วรรคหนึ่งแห่งมาตรา 91 โดยแก้ไขดังนี้ “พรรคการเมืองย่อมถูกลบออกจาก ทะเบียนพรรคการเมืองด้วยเหตุดังนี้” เนื่องจากพรรคการเมืองมิได้เกิดขึ้นหรือจัดตั้งโดยผลของกฎหมาย แต่เกิด จากเจตจำนงของคณะบุคคลที่ถูกร้อยรัดด้วยอุดมการณ์ทางการเมืองในแนวทางเดียวกัน มารวมกันจัดตั้งพรรค การเมือง พรรคการเมืองควรสิ้นสภาพด้วยเจตจำนงในการจัดตั้ง ข้อบัญญัติที่กำหนดให้พรรคการเมืองต้อง ปฏิบัติตามเงื่อนไขและภายใต้เงื่อนไขเวลาที่กฎหมายกำหนด จึงเป็นเรื่องที่ไม่สอดคล้องต่อทฤษฎีและสากล ประเทศ

1.3 เห็นควรแก้ไข วรรคสองแห่งมาตรา 91 เพื่อให้สอดคล้องกับการปรับปรุงถ้อยคำการเพิกถอนการจดทะเบียนตามมาตรา 91 วรรคหนึ่ง

1.4 เห็นควรแก้ไข วรรคสามแห่งมาตรา 91 เพื่อให้สอดคล้องกับมาตรา 91 วรรคหนึ่ง

1.5 เห็นควรแก้ไข วรรคสี่แห่งมาตรา 91 เพื่อให้สอดคล้องกับการปรับปรุงถ้อยคำมาตรา 91 วรรคหนึ่ง

2. ปัญหาทางกฎหมายเกี่ยวกับการยุบพรรคการเมือง เห็นว่าควรให้ยกเลิก แก้ไข ปรับปรุงกฎหมาย ดังนี้

2.1 เห็นควร แก้ไขอนุมาตรา (2) แห่งมาตรา 92 ดังนี้ “กระทำการเป็นปฏิปักษ์ต่อความมั่นคงแห่งรัฐ และการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขอย่างร้ายแรง” เนื่องจากผลจากการศึกษาเห็นว่าคำว่ากระทำการที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความมั่นคงแห่งรัฐอาจเกิดขึ้นในหลากหลายรูปแบบ และมีความเสียหายต่างกัน

ดังนั้นผลลัพธ์ที่นำไปสู่การยุบพรรคการเมืองนั้น จึงควรที่ต้องกำหนดให้เป็นการเฉพาะและชัดเจน และผลที่เกิดขึ้นต้องมีผลกระทบต่อการทำงานของระบอบประชาธิปไตยอย่างร้ายแรงด้วย

2.2 ยกเลิกอนุมาตรา (3) แห่งมาตรา 92 เนื่องจาก ผลจากการศึกษาพบว่า เป็นกฎหมายที่มีปัญหาในด้านเนื้อหา และในทางปฏิบัติ เนื่องจากตัวบทยาวมากเกินไป คลุมเครือ เกิดข้อสงสัยในวัตถุประสงค์ของกฎหมาย ซึ่งเป็นเหตุไม่ร้ายแรง และมีมากเกินไป ทำให้พรรคการเมืองไม่กล้าริเริ่มและดำเนินกิจกรรมเพื่อสนองตอบต่อความต้องการของประชาชนได้อย่างเต็มที่ ขัดต่อกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ไม่สอดคล้องต่อกฎหมายในสากลประเทศ

3. ปัญหาทางกฎหมายเกี่ยวกับมติการวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญในคดียุบพรรคการเมือง เห็นว่าควรให้ยกเลิก แก้ไข ปรับปรุงกฎหมาย ดังนี้

3.1 เห็นควรแก้ไขเพิ่มเติม รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2560 มาตรา 211 “จากคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญให้ถือเสียงข้างมาก ให้มีการกำหนดข้อยกเว้นที่จะต้องใช้เสียงข้างมากเด็ดขาดในคดีซึ่งเกี่ยวข้องกับการตัดสินยุบพรรคการเมือง” เพื่อความยุติธรรมในการสั่งยุบพรรคการเมือง เพราะการยุบพรรคการเมืองนั้นถือเป็นการกระทำที่กระทบต่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน และเพื่อให้การยุบพรรคการเมืองนั้นกระทำได้อย่างยิ่งขึ้น และเพื่อให้สอดคล้องกับสากลประเทศ

เอกสารอ้างอิง

กระมล ทองธรรมชาติ. วิวัฒนาการของระบอบรัฐธรรมนูญไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2524.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. ประชาธิปไตย สังคมนิยม คอมมิวนิสต์กับการเมืองไทย. กรุงเทพมหานคร: พินิจ, 2519.

- เดโช สนวนานนท์. **พจนานุกรมศัพท์การเมือง**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หน้าต่างสู่โลกกว้าง, 2537.
- ดิเรก ชัยนาม. **คำอธิบายกฎหมายรัฐธรรมนูญและกฎหมายเลือกตั้งปิตุสดาร พ.ศ. 2491-2492**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2492.
- บุญศรี มีวงศ์อุโฆษ. **กฎหมายรัฐธรรมนูญ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2549.
- บรรเจิด สิงคะเนติ. **หลักพื้นฐานของสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตามรัฐธรรมนูญ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2547.
- _____. **หลักพื้นฐานของสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2552.
- บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. **กฎหมายมหาชน เล่ม 3: ที่มาและนิติวิธี**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2538.
- ปรีชา หงส์ไกรเลิศ. **ระบบพรรคการเมืองและปัญหาพรรคการเมืองไทย**. กรุงเทพมหานคร: พรรคประชาธิปัตย์, 2523.
- ปริญญญา เทวานฤมิตรกุล. **การยุบพรรคการเมืองโดยองค์กรวินิจฉัยความชอบด้วยรัฐธรรมนูญ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ, 2558.
- ปรีดี เกษมทรัพย์. **นิติปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543.
- _____. **ประชาธิปไตยกับชนชั้นกลาง**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2536.
- ภูริชญา วัฒนรุ่ง. **ปรัชญาและพัฒนากฎหมายมหาชน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2543.
- มานิตย์ จุมปา. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.
- วรพจน์ วิสสุตพิชญ์. **สิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2543.
- _____. **สิทธิเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2538.
- _____. **“นิติรัฐ: หลักการพื้นฐานของรัฐธรรมนูญเสรีประชาธิปไตย”** ข้อความคิดและหลักการพื้นฐานในกฎหมายมหาชน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2540.
- วิญญู เครืองาม. **คำอธิบายกฎหมายรัฐธรรมนูญ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติบรรณการ, 2530.
- วิสุทธิ์ โพธิ์แท่น. **แนวคิดพื้นฐานของประชาธิปไตย**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา, 2550.
- สมยศ เชื้อไทย. **หลักกฎหมายมหาชนเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2549.
- _____. **คำอธิบายหลักรัฐธรรมนูญทั่วไป**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2535.

สมบัติ ชำรงชัญญะ. การเมืองไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เสมาธรรม, 2549.

สมคิด เลิศไพฑูรย์. กฎหมายเลือกตั้ง ตามรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2542.

หยุด แสงอุทัย. คำอธิบายหลักรัฐธรรมนูญทั่วไป. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.

_____. พรรคการเมือง. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2517.

_____. คำอธิบาย พระราชบัญญัติพรรคการเมือง. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2512.

บุญศรี มีวงษ์อุโฆษ. “กฎหมายพรรคการเมืองเยอรมัน.” วารสารนิติศาสตร์ 19, 2 (มิถุนายน 2532): 152.

_____. “กฎหมายพรรคการเมืองเยอรมัน.” วารสารนิติศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 19, 2 (มิถุนายน 2532): 139.

สมยศ เชื้อไทย และ วรพจน์ วิศรุตพิชญ์. “แนวความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญและประชาธิปไตย.” วารสารนิติศาสตร์ 14, 3 (กันยายน 2527): 44.

วรานนท์ วิเศษศิริ. “หลักประชาธิปไตยภายในพรรคการเมืองกับระบบพรรคการเมืองไทย.” วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2551.

ณรงค์เดช สุรโณมิตร. บทวิเคราะห์การยุบพรรคการเมืองตามรัฐธรรมนูญมาตรา 237 วรรคสอง.[Online] <https://www.publiclaw.net/publaw/view.aspx?id=1544>, 2565.

คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ. หลักกฎหมายระหว่างประเทศทั่วไปเกี่ยวกับสนธิสัญญาด้านสิทธิมนุษยชน-กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง.

[Online] https://www.nhrc.or.th/Human-Rights-Knowledge/International-Human-Rights-Affairs/International-Law-of-human-rights/ICCPR_th.aspx, 2565.

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560.

พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พุทธศักราช 2560.